

„AMI A TÁMPONTOKAT ILLETI...”

J. Gyóri László beszélgetése Kocsis Zoltánnal a „Mózes és Áron”-ról

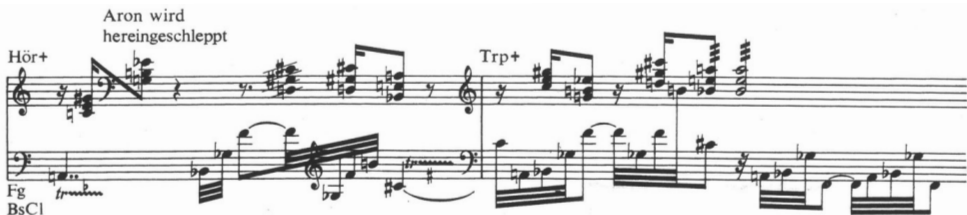
– Abban az interjúban, amelyet MÓZES ÉS ÁRON-CD-je kísérfüzetében olvashatunk, Pierre Boulez arról beszél, hogy ezt az operát be lehetne és be is kellene fejezni. Más kérdés, ezt már nem a kísérfüzet mondja, hogy ő nem tett kísérletet a befejezésre. Milyen támpontjai vannak annak, aki erre vállalkozik? Vajon mit ad Schönberg a reménybeli befejező kezébe?

– Egyáltalán nem tartom véletlennek, hogy eddig még egy Boulez sem próbálkozott ezzel, hiszen elmélyülve az életműben és a darabban, valószínűleg őt is megdöbbsentette és visszaretentette az a hihetetlen tudás, amiről ez az opera is árulkodik. Ami a támpontokat illeti, Schönberg azért több helyen is segítséget nyújt a befejezéshez. Ha mondjuk az ember tüzetesen megvizsgálja a bécsi Schönberg Intitút által közzétett faksimilét, legalább három-négy olyan helyet talál, amely bizonyíthatóan a harmadik felvonás része. Ilyen például a nyitózene.

A ceruzás bejegyzés utal a III. felvonásra: „Anfang des III. Aktes | aber nicht vergessen! | Schon hier einen | Satz aus 5–6 | verschiedenen Teilen | anlegen”.

Ennek az egész vázlatát felhasználtam, úgyhogy a nyitózenében van egy hosszabb rész, amely teljes mértékben megegyezik Schönberg szándékával. Van egy másik pontja a vázlatoknak, ahol megjegyzi, hogy „itt hurcolják be Áront”.

Ezt a részt teljesen kidolgoztam: gyakorlatilag megegyezik a Schönberg-vázlattal, amelyet ki kellett egészítenem, mert a zeneszerző itt csak kilenc hangot használ fel a tizenkettőből. Ezenkívül van még egy olyan hely, amelyről csak feltételezem, bizonyíték nincs

Már az első két felvonás is sokféle módon függ össze egymással, és ilyen módon, ebben a szellemben kell a harmadikat is megírni, ennek reflektálnia kell az első két felvonás zenei anyagára.

– *Ismeretes a mű keletkezéstörténete. Tudjuk, hogy Schönberget erősen foglalkoztatta a zsidóság és a saját zsidósághoz való viszonya, és hogy operáját A BIBLIAI ÚT című „agitprop” darabjával szinte egyidejűleg írta.*

– Némelyek szerint valószínűleg ezzel is az Uganda-program ellen tiltakozott. Nagyon ellenezte azt az elképzelést, amely szerint a zsidókat Madagaszkárra vagy Ugandába akarták telepíteni. Létezik tehát egy olyan feltevés, hogy az opera is a tiltakozás eszköze lett volna. Nem zárom ki, hogy ez így volt, de ha ez is agitprop darab, akkor miért nem fejezte be a harmadik felvonást? Végére is Izrael állam megalakulása 1948-ban történt meg, ő 1932-ben félbehagyta a komponálást. Lett volna tizenhat éve, hogy befejezze a darabját. Azt sejtem, hogy más lehetett az ok. Megértéséhez valószínűleg mélyebben bele kellene mennünk Schönberg személyiségének vizsgálatába. Mindenesetre az ok nem zenei. Az az érzésem, hogy Áron, aki négy évvel idősebb Mózesnél, és foglalkozását tekintve kőfaragó, és aki nagyon régen nem látta Mózeszt, hiszen mint tudjuk, Mózeszt elszakították családjától, szóval hogy Áron nem igazán hisz. Lehetséges, hogy Áronra feltétlenül szükség van, mert ő a nyelv, hiszen Mózes beszédhibás, de kettejük közül csak Mózes hisz igazán. Ő az, aki találkozik Istennel, Áron pedig ugyanúgy nem látta Istent, mint a nép. Megkockáztatom, hogy még a csodákat is bizonyos kétkedéssel fogadja, jöllehet éppen ő valósítja meg ezeket az első felvonásban.

– *Hogy derül ez ki az ön számára? Van valami a zenében, ami ezt az érzését alátámasztja?*

– Körülbelül úgy derül ki, és ezt aztán a harmadik felvonásban is érvényesítettem, hogy Áron nagyon szépen beszél, de keveset mond, ráadásul nem különösebben hasznos, amit mond. Ezért Schönberg nagyon szépen és dúsan hangszereli a szólamát, emlékezni viszont arra emlékszünk a zenei anyagból, ami Mózes recitációját kíséri. Ebből vettem át ütemeket a harmadik felvonás komponálásakor.

Az igazán jelentős és súlyos zenei anyagok akkor jelennek meg, amikor Mózes szól.

– *Érdekes, amikor a nyáron ott ültem a darab miskolci bemutatóján, azt gondoltam, hogy a recitálás miatt tűnik sokkal intenzívebbnek Mózes szólama.*

– Igen, az énekbeszéd sokkal kifejezőbb, mint az éneklés. Áron nem sokra megy az énekével. Ezt mutatja a második felvonás végi párbeszéd is.

The image shows a page of handwritten musical notation, likely a score for a play or opera. The page is numbered '101' in the top right corner. The music is written on multiple staves, with vocal parts for 'ARON' and 'MOSES', and a piano part. The lyrics are in German. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings. There are also handwritten annotations and corrections throughout the score. The page is divided into sections by measure numbers (1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059). The characters 'ARON' and 'MOSES' are written above their respective vocal lines. The piano part is written below the vocal lines. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings. There are also handwritten annotations and corrections throughout the score. The page is divided into sections by measure numbers (1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059). The characters 'ARON' and 'MOSES' are written above their respective vocal lines. The piano part is written below the vocal lines. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings. There are also handwritten annotations and corrections throughout the score.

Hiába bizonytalanodik el Mózes Áron szavaitól. Nagyon érdekes az, ahogy Schönberg a materiális világot zenei eszközök segítségével szembeállítja az ábrázolhatatlannal és elképzelhetetlennel. Mózes és Áron lelkiállapotából, illetve az eseményekre adott reakciójából teljes mértékben kirajzolódik Schönberg skizoid egyénisége. Nincs még egy

zeneszerző, aki ezt az operát jobban meg tudta volna írni, mint ő, aki ingázott a katolicizmus és a judaizmus között. Kikeresztelkedése nagyon fontos mozzanata lehetett életének, el tudom képzelni, hogy nagyon hitt a keresztségben, majd legalább ilyen fontos a visszatérése a zsidósághoz. Zsidónak vallotta magát, úgyhogy mi is helyesen tesszük, ha zsidónak tekintjük őt.

– *Ennek a története ismert, 1921-ben a Mattsee-nál antiszemita inzultus érte. Ennek hatására kezdett el foglalkozni a zsidóság problémájával, tért vissza a zsidósághoz és írta meg A BIBLIAI ŪT-at, ami egyértelműen agitációs-propaganda mű...*

– Bizonyos mértékben a MÓZES ÉS ÁRON is az, de erről vitatkozzanak a hozzáértők. Ez nem az én ügyem, én ebbe csak beleszóppentem. Engem Schönberg egyénisége elsősorban a zenéje miatt érdekel. Mi zavart engem abban a két felvonásban, amit Miskolcon bemutatunk? Az zavart, hogy Mózes, aki megkérdőjelezhető, vitatható személyiség, de az emberiség története szempontjából vitán felül pozitív figura, a második felvonás végén elbukik. Márpedig ez nem jól van így, hiszen a nép ismét vonul. Lehet, hogy borzalmak történtek az aranyborjú körül, de Mózes már megsemmisítette, és a nép vonul tovább. Mózes nem bukhat el csak azért, mert pillanatnyi felindulásában összetörte a kőtáblákat. További érv a befejezés mellett: Miskolcon elhangzott a harmadik felvonás prózában.

– *Ez mennyire felel meg a mű előadási gyakorlatának? Hogyan szólal meg a MÓZES ÉS ÁRON az operaszínpadon?*

– Kétféle módon szokták játszani. Vagy eljátsszák csak a két felvonást, vagy hozzácsapják a második végéhez a harmadik felvonás prózaszövegét. Ez utóbbi több oknál fogva nem megfelelő lezárása sem a történetnek, sem az operának. Ilyenformán ugyanis Mózes és Áron közös nevezőre kerül: a beszéd nevezőjére. Ez uniformizálja a két címszereplőt, ami nagyon nem felel meg sem az opera dramaturgiájának, sem a szel-

Handwritten musical score for the opera "Moses und Aaron" by Arnold Schönberg. The score is written on ten staves. The top two staves are for the vocal parts: "Ta" (Tenor) and "Moses". The middle two staves are for the piano accompaniment: "II-Gb" and "Kbs". The bottom two staves are for the bass part: "MOSES" and "I-II-Gb". The score is divided into two systems. The first system covers measures 1129 to 1133. The second system covers measures 1134 to 1136. The lyrics are in German. The score ends with a double bar line and the text "Ende des I. Aktes". There are handwritten notes and signatures at the bottom right, including "Moses tritt verzweifelt zu Aaron" and "10/III-1932".

lemének. Ebben a formában kimondottan röhejes Áron halála, amit semmi sem illusztrál. Hasonlóképpen röhejes, hogy a szereplők beszélgetése a köznapi diskurzus szintjén zajlik, miközben mindkettejükben rettenetes indulatok munkálnak. A legjobb színészi játék sem képes pótolni azt a wagneri értelemben vett elmélyítő hatást, amit a zene gyakorol a közönségre. Bármilyen jól játszanak is a színészek, az a folytatás nem annak az operának a folytatása, amelynek két felvonását addig hallhatták az emberek. Ez a miskolci előadáson egyértelműen be is bizonyosodott. Ott álltam az árokban, figyeltem a színpadot, és nem tudtam, sírjak vagy nevessek. Itt érzékeltetni kell, hogy létezik egy felsőbb hatalom, nem Mózes öli vagy öleti meg Áront, hanem Áron meghal, mert az Isten nyíla halálra sújtja. És a nép vonul tovább. Schönberg maga kínálja a fogódzót azzal a hatodik hangnál félbemaradt témával, amely a második felvonás végén az „O Wort, O Wort” szöveg alatt hegedűkön jelenik meg. Ezt én teljes témává bővítettem ki, amely háromszor jelenik meg hang- és hangmagasság-ismétlés nélkül (l. 103. o.). Illusztrálom az Istennel való egyesülést is. Az Istent jelképező négyvonalas fisz és a földet jelképező C közé fölsorakozik a többi tíz hang. Valahogy úgy, ahogy A FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI végződik – igaz, az C-dúrban van, ez pedig nem. További részleteket is illusztráltam. Ennek az is az oka, hogy a harmadik felvonáshoz Schönberg nagyon kevés szöveget írt. Kiszámoltam: körülbelül két-két és félszer annyi zenét írtam a szöveghez, mint Schönberg az első két felvonásban. Az általam komponált harmincnégy perc a zene mennyisége szempontjából megfelel százhusz olyan percnek, amelyet Schönberg az első felvonásban papírra vetett. Illusztrációkra azért is volt szükség, mert sok minden Mózes szavaiból derül csak ki. Ilyen például a vízfakasztás, amiről az első két felvonásban nem esik szó. Mózes azt mondja: „*Ráütsz a sziklára ahelyett, hogy szólítanád, pedig a parancs az volt: attól fakadjon víz a csupasz sziklából, és nyújtson felüdülést, hogy szó szólítja!*”*

Ilyen a három dolog felsorolása – a bűvös hármas számnak különös jelentősége van, amikor Mózes azt mondja: „...tudod jól, hogy a szikla is csak kép, amint a puszta és a csipkebokor is az; három dolog, és egyik sem adja meg a testnek, amire vágynak, ám a szellem, a lélek – más; az örök élethez elég a vágyakról való lemondás.” És ilyen az isteni közöny ábrázolása. Mózes ezt mondja: „*A Mindenható akárhogyan dönt, nem tartozik magyarázni, és semmi sem köti. Sem az, hogy mit követelt el a vétkes, sem az, hogy miért könyörög a jó, és az sem, hogy mi az engesztelő áldozat.*” Ez arról szól, hogy Isten annyira felső hatalom, hogy a mi jelzésrendszereinknek meg sem felel, hiszen annyival felettünk áll, hogy azt mi fel sem tudjuk fogni. Ezt is hosszabb illusztrációval igyekeztem ábrázolni. Így jön ki a harmincnégy perc és a hétszázötvennyolc ütem. Ha pusztán a szöveget zenésítettem volna meg, akkor az egész nem lenne hosszabb tíz percnél.

– *Az előbb már említette a befejezetlenséggel kapcsolatban megfogalmazott kérdéseket. A művel való foglalkozás során sem derült ki az ön számára, hogy voltaképpen miért is maradt befejezetlen a MÓZES ÉS ÁRON? Hiszen, mint mondta, ha agitprop szándékkal íródott, akkor még fontosabb lett volna, hogy befejezze, hiszen egy előadatlan és torzóban maradt mű nem fejt ki ilyen hatást. Elégedetlen lett volna vele?*

– Ő maga erről nemigen nyilatkozott meg. Bergnek írott leveleiben szólt róla, hogy mennyire megzasztotta az aranyborjú-jelenet, hogy huszonöt ütem a napi penzuma, és hogy arra a zenére, amit fél- háromnegyed évvel azelőtt írt, egyáltalán nem emlékszik már. Ez persze még egy ilyen agy esetében is természetes, hiszen annyira tele lehetett

* A III. felvonás magyar nyelvű szövegei Lengyel Jenő fordításából származnak (az első két felvonást Fodor András fordította).

The image displays a handwritten musical score for Arnold Schönberg's opera "Die Büchse der Pandora". The score is divided into several systems, each with a measure number in a box (65, 66, 67, 68, 69).

- System 1 (Measures 1-5):** Features vocal lines for Soprano (Sop), Alto (Alto), Tenor (Ten), and Bass (Bas). The piano part is marked "Sehr langsam" with a tempo of $\text{♩} = 48$. It includes various performance instructions like "ppp", "p", and "f".
- System 2 (Measures 6-8):** Labeled "1. Scene" and "VORHANG". It includes the instruction "etwas rascher" and "rallent...". The piano part has dynamic markings like "ppp" and "f".
- System 3 (Measures 9-12):** Features a vocal line for MOSES and a piano part. The tempo is marked "a tempo ($\text{♩} = 48$)". The piano part includes dynamic markings like "ppp" and "f".

The score is heavily annotated with handwritten notes, including performance directions, dynamics, and specific instrument or voice part assignments. The handwriting is in German, reflecting the original score's language.

A Schönberg-partitúra részleteit az Arnold Schönberg Center szíves engedélyével közöljük.

Senza tempo, colla parte

Rasch $\downarrow = \text{rit}$

Langsamer, $\downarrow = \text{rit}$

582 583 584 585 586 587

1. 2. Fl
Ob
Ekl
H Kl
Kl
Bskl
Fg

1. 3. Hr
1. Trp
2. 3. Trp
1. Pos
2. 3. Pos

Klav
Hrf

1. Mand
2. Mand

S
M
A
T
Bar
B

MOSES

Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott
Ver - ra - ten hast du Gott

Senza tempo, colla parte

Rasch $\downarrow = \text{rit}$

Langsamer, $\downarrow = \text{rit}$

582 583 584 585 586 587

1. Gg
1. Fcl
1. Gg
II. Gg
Br

a feje zenével. Ami az agitprop jelleget illeti, ezzel a kijelentéssel óvatosan kell bánnunk, hiszen ez sem több hipotézisnél. Érdekes módon másik – MÁRÓL HOLNAPRA című – operáját kirázta a kisujjából. Ezt pedig valóban nem fejezte be. El tudom képzelni, hogy miután megírta a MÓZES második – elképesztő zeneszerzői tudásról árulkodó – felvonását, amiről büszkén be is számolt Bergnek, nem szívesen vette kézbe újra a tollat. Lehet, hogy valami más, egy új mű terve vonta el a figyelmét. Lehet, hogy olyasvalami történt vele is, mint Schuberttel, aki a BEFEJEZETLEN SZIMFÓNIA második tétele után úgy érezhette, olyan jól sikerült és annyira „párban van” az a két tétel, hogy nincs szükség folytatásra. Amúgy képzeljen el a Beethoven Op. 90-es szonátához egy harmadik tételt. És még hosszasan sorolhatnám a nagy kéttételes műveket.

– *A harmadik felvonás megkomponálásához biztosan fontos volt ismernie Schönberg kompozíciós módszerét.*

– Igazából eddig is tudtam, hogy hogyan komponált, de számomra a legfontosabb ebből a szempontból az a munka volt, amit a nyáron végeztem. Egészen más elméletben tudni ezt, és megint csak más a gyakorlatban találkozni vele, hiszen dodekafon módon ma már senki sem komponál. Meghátráltunk. A Schönbergre jellemző kompozíciós módszer, amely egyre tökéletesedett, amelyet egyre magasabb színvonalon művelt, olyannyira, hogy már-már ijesztő volt az a tudásmennyiség, amit tükrözött, nem termelte ki a hallás magasabb dimenzióba lépését, illetve nem hatott úgy az emberekre, hogy azok az emóciók új szintéziseit keressék. Végignévze a schönbergi életpályát, látjuk, hogyan jut el a tonalitástól a kvint-, illetve kvartépítkezés révén az atonalitásig, hogy aztán az élete vége felé lassan elkezdjen visszatérni egy olyan sajátos komponálási módszerhez, amely a dúr-moll rendszerbe beilleszthetetlen tonális központokat hoz létre. Ha ezt folytathatta volna, talán megalkothatott volna egy olyan új tonalitást, amelynek értéséhez a hallgatónak fel kell ugyan emelkednie egy másik régióba, de közérthetőbb, mint a MÓZES-ben használt zenei nyelv. Amikor a mű legelején megjelennek a terc-, illetve kvartépítkezésű motívumok, és Mózes találkozik az égő csipkebokkal, akkor a „mindenütt jelenvaló, láthatatlan, ábrázolhatatlan, egyetlen, örök Isten” megszólításnál hat akkordot hallunk (l. 105. o.). Ez a hat akkord a darabot alkotó Reihe két permutációja. Az általam írt harmadik felvonásban, ahol Áronra ráolvassák, hogy elárulta Istent, én ugyanennek a Reihének egy másik változatát alkalmazom (l. 106. o.). A Reihe annyira tökéletes ebben az esetben, tökéletesebb, mint Schönberg bármely más hangsora, hogy eleve kizárja a transzpozíció, a terc-, kvart- és kvintépítkezés lehetőségét. Ugyancsak benne van az egész darab abban a tizenkét hangban, amelyet a törvény témájánál hallunk. Ezt mondja Mózes a második felvonás vége felé. Ezzel a tizenkét hanggal dolgozom én is. Ami az én munkámban új, az új Reihék kitalálása, és az a módszer, ahogy a schönbergi ütemeket belekomponálom a zenémbe. A harmadik felvonás kilencvenöt-kilencvenhat százalékban az én zeném. Amit Schönbergtől felhasználtam, arra okvetlenül szükség volt. Valószínűleg ez az, amire mások, például Boulez, nem mertek vállalkozni. Nem mertek felhasználni anyagokat az első és a második felvonásból.

– *Azzal együtt, hogy a harmadik felvonás új zene, az első két felvonás nyilván különböző megköötöttségeket jelent. A harmadiknak hasonlítania kell az előző kettőre. Vajon a harmadik felvonás stílusimitáció?*

– Nem. Teljesen új mű. Úgy képzelje el, hogy Schönberg valamelyik tanítványa kezébe adja ezt a Reihét, hogy írjon belőle művet. Az idézetek természetesen kivételt képeznek ez alól, de Schönberg már az első és második felvonásban is idéz magától.

– Ez nagyon statikus, borzasztóan nehezen színre vihető történet. Boulez is beszél róla említett interjújában, de magának Schönbergnek is voltak kételyei azt illetően, hogy operát vagy oratóriumot írt-e.

– Ez ugyanolyan kérdés, mint hogy akkor a FAUST ELKÁRHOZÁSA oratórium vagy opera. Operának oratórium, oratóriumnak opera. Ami a színpadra állítást illeti, a MÓZES ÉS ÁRON valóban nem egyszerű eset. Az első felvonás a sivatagban játszódik. Mi legyen a díszlet? Hintsék be homokkal a színpadot? Miskolcon neológ zsinagógába helyezte a darabot Giorgio Pressburger. Volt Dávid-csillag, menóra, tóratekercs, a szereplők taleszt viseltek. Engem ez ambivalens érzéssel töltött el. Persze, ha ez agitprop darab, akkor miért ne kerülhetne ebbe a környezetbe? De mégis úgy érzem, hogy ezáltal a mű súlya vész el. Ha egy eleve ötezer éves istenhitet állít a rendezés a darab mögé, akkor hogyan szólhat a történet arról, hogy a mű egyik főszereplője, a nép, amely addig más istenekben hitt, elkezd hinni a mű egy másik főszereplőjében, a láthatatlan és ábrázolhatatlan Istenben? Hiszen végeredményben erről szól a mű. Ez sokkal fontosabb, mint az, hogy az opera során állandóan hangsúlyozzuk, hogy itt most zsidókról van szó. Nem is beszélve arról, hogy a miskolci rendezésnek megvoltak a maga anomáliái. A frigszekrényből előtolt aranyborjú, ami elég sokkoló volt, vagy az álmeztelen szüzek látványa, vagy a kőtáblák helyett a tóratekercs földhöz vágása, ami nem csak tilos, hanem ízléstelen is.

– Viszont onnan kezdve, hogy a cselekményt a rendező áttette a rabbinikus korba, logikus, hogy Mózes nem a kőtáblákat vágta földhöz.

– Senkivel sem találkoztam, aki ezért lelkesedett volna.

– Én is csak mondom. Ugyanakkor aki Magyarországon színre viszi ezt a darabot, szűz területen mozog, hiszen nincs a darabnak előadási hagyománya. Cselekménye pedig még annyi sincs...

– Azért külföldön már elég nagy előadási hagyománya van, elég sok helyen, sokféle rendezői felfogásban előadták már. Én egészen puritán környezetben, oratóriumszerűen tudom leginkább elképzelni. A harmadik felvonás nagyon különbözik az első kettőtől, ebben ugyanis nincs kórus. Nekem jóval drámaibb zenét kellett írnom, mint Schönbergnek, hiszen itt nincs a kórus ereje a történet mögött. Schönberg itt igazi operát írt, amelynek zenéje különbözik a hangszeres műveitől, különös tekintettel azokra a művekre, amelyeket a MÓZES ÉS ÁRON-nal egy időben írt, mindazonáltal nem zavarna a színpad hiánya.

– Ez azt jelenti, hogy a januári előadás oratóriumszerű lesz?

– Még nem tudom. Azt szeretném, hogy – amennyiben a mű nem koncertszerű előadásban hangzik el – a történelmi korba helyezzük a cselekményt. Az első két felvonásban még nem annyira, de a harmadikban nagyon sok múlik az énekesek színészi képességén. Miskolcon nagyon jó benyomásokat szereztem, mind Daniel Brenna, mind pedig Wolfgang Schöne nagyszerű volt, ahogy a többiek is.

2009. december 8.